

Роман
ІВАЊИЧУК

Орда

Роман

Харків
«ФОЛІО»
2020

АРМАГЕДДОН

Розділ перший

Двір Мазепи, відгороджений неприступним од Сейму муrom і глиняним валом од міста, став ураз із надійного захисту пасткою. Ніби болотний чорторий, вибухнула з-під землі брудною лавою орда і заливала майдан гетьманського двору на Гончарівці, що за півверсти від Батурина. У вранішньому листопадовому сутінку ординці Меншикова скидалися на слижів, що опинилися на безводному дні спущеного ставу, вони телесувалися, штовхалися, сопіли, крєктали, видобуваючись із провалля, яке враз, немовби розступилася земля, утворилося в стіні валу. Оборонці гетьманської столиці, яку будь-яке вороже військо могло б узяти хіба що багатоденною облогою, розбігалися, не відаючи, що трапилось, бо ж про потаємний хід знали тільки генеральні старшини, під команду яких здав Мазепа Батурин, вирушаючи зі столиці, щоб у містечку Горках над Десною з'єднатися зі шведським королем Карлом XII.

Судомний страх обезвладнив оборонців, які ще вчора зухвало вигукували, стоячи на високому мурі, що стрімко обривався до самого дзеркала Сейму: «Помремо, а до столиці нікого не пустимо!»; смерть прийшла неждано, німіли руки, шаблі опускалися долу, орда вже ревіла моторошним ревінням, те страшне ревіння, що оскверняло Бога і людей, морозило кров у жилах; москалі стріляли з пістолів упритул, рубали шаблями й бойовими сокирами козацькі голови, удари падали на спини й потилиці — супротиву не було; жінки вибігали на мур і кидалися на вірну смерть у Сейм; ті, що з дітьми, ховалися в льохах; різуні зв'язали полковника Чечеля, коменданта Бату-

рина, в'язали й осавула Кеніґсена, хоч той спливав кров'ю від сокирної рани в грудях і конав у ременях, ординці ревіли вже в Батурині — там лизнули насурмонене небо перші язики пожеж, а на Гончарівці, в гетьманському дворі, закінчувався дикий содом: кого волокли в полон, обрубуючи захопленням носи і вуха, жінок роздягали, шаблями відтинали перса, в животі піки встромлювали, козаків прив'язували до дощок і кидали з мурів у глибокий Сейм.

Посеред майдану гетьманської садиби, на острові серед кривавого озера, між купами трупів стояли призвідці батуринського шабашу. Осторонь на перевернутому возі стояв фельдмаршал і сіятельний князь Олександр Данилович Меншиков — у соболиній шубі й високій боярській шапці; пильно, проте спокійно і впевнено, немов царської кухні шеф-кухар за роботою підручних, стежив за масакрою: до мокрої роботи князь давно звик, у більшості випадків вона йому вдавалася чи у відкритому бою, чи на розправі з безборонними — хто б на такі тонкощі звертав увагу, якщо цього вимагала посада найближчого сановника самого Петра: цар остаточно довірився Меншикову тоді, як Олексашка десять років тому, натхненний особистим царським прикладом, власноручно зарубав сокирою більше сотні стрільців, що збунтувалися у Москві, — і вже ні на мить не відпускав од себе.

Обіч тісно в парі, наче аж тулилися один до одного зі страху, стояли гетьманський полковник і священик.

У чорній киреї й шапці з довгим малиновим шликом, із зазмаглим обличчям, яке все дужче темніло, чим божевільніше розгарцьовувався на майдані погром, полковник Іван Ніс раз у раз стенав, немов зі студені, плечима; мав він скісні татарські очі, а повіки, на щастя, природно прикривали зіниці, в яких міг блиснути жаль за содіяне або ж обурення на Меншикова, адже на таку страшну розправу полковник Ніс не чекав. Він показав фельдмаршалові таємний хід до Батурина під умовою, що орда різні чинити не буде; показав не за гроші, не з ненависті до Мазепи — вчинком його керував тверезий глузд. На останній раді увіч сказав Мазепі: задумав еси, гетьмане, пропаще діло, он

шведи спалили на Стародубщині три села, відступаючи перед московським військом, щоб не дістався противникові провіант. Чи ж то від чужинців можна чекати добра? А Москва хоч і влізлива, зате своя, православна, та й хіба встоїмо ми перед Петром? Треба ж пам'ятати про гнів царський за непокору... Тепер полковник Ніс судомно стенав плечима, дивлячись на розправу, і заспокоював себе: війна є війна, переплачеться, забудеться потім, чей тільки п'ять тисяч батуринської залози загине, а врятуються від кари мільйони люду!..

Проте обличчя полковника темніло й брижалося, бо надто страшна була розплата за його тверезість, він вряди-годи скоса позирав на свого сусіду, в якого від жаху очі стали білими, а зшерхлі губи вимовляли одне незрозуміле слово: армагеддон, армагеддон...

Був це улюбленець Мазепи, вчений протоієрей — схимник Єпіфаній, служитель Покровської церкви, що он горить разом із Мазепиним палацом, а дерев'яна дзвіниця, висунута ближче до майдану, ще ціла — чому її не палять?..

Полковник Ніс щораз частіше позирав на випещене і вкрите цинковою сніддю страху обличчя отця Єпіфанія, абсольтента Києво-Могилянської академії, учня самого Феофана Прокоповича, що послав гетьманові на службу найздольнішого свого вихованця, у богословських і світських науках вельми обізнаного.

Іван Ніс бачив, як долає священника параліч безвольності: ще вчора Єпіфаній, на прохання полковника, погодився в разі прориву Меншикова до Батурина вийти з церкви й закликати козацький люд не хапатися за зброю, щоб марно не пролилась братня православна кров, і зляканий Єпіфаній навіть не спитав, чому мав би вдертися до столиці Меншиков, коли фортеця неприступна і є вдосталь гармат, пороху та ядер, він вислухав полковника незворушно, тільки бліді пасмуги поповзли від шиї до обличчя — видно було, що священник боїться і зі страху виконає просьбу.

Він виконав її, вийшов до полковника Носа, хоч і не треба було заспокоювати козаків — їх безкарно вирізували, немов

• ————— •

курей, але ж не став священник з ними, скористався з острівця безпеки, який охороняли князь Меншиков і полковник Ніс; духовна неміч здолала його на самому початку різні — бо ж не зрушився з місця, наче не чув і не бачив, коли дочка диякона Покровської церкви бігла до нього разом з батьком і лементувала: «Отче Єпіфанію, чому стоїте, ви не бачите?!». Вона показувала на провалля в стіні валу, звідки виповзали один за одним, а то й по два і по три разом ординці; отець Єпіфаній стояв закам'янілий і тоді, коли дяківна з вітцем припали грудьми до отвору тайника і тут же були поколєні, порізані, розтоптані; він забув про людей і Бога, чув тільки своє тіло, яке ось так, у неймовірному болю, може бути знівечене, але цього не станеться, якщо він і далі стоятиме біля Носа й Меншикова...

Бачив це полковник Ніс, і злобна втіха діймала його, що не тільки він допустився зради, а й оцей улюбленець Мазепи; їх поки що два, та буде більше — тих, що в пору зрозуміли безглуздя й марність боротьби з царем; а може, вони з Єпіфанієм і не зрадники, а навпаки — рятувальники свого народу? Ці думки швидко, немов грибок у теплі, проростали, множилися в душі полковника Носа, а коли сповнили його всього вщерть, він дорештною своєю сутністю зненавидів Мазепу. Бо ж не полковник Ніс зрадив народ, а гетьман — так, гетьман Мазепа! — вже тіпав полковником праведний гнів, і хоч був цей гнів самодостатній для заспокоєння, все ж йому потрібна була опора — безвілля отця Єпіфанія, мужа праведного, достойного і вірного Мазепі: он бачиш, до чого довела авантюра твого кумира, тож тепер йому відомстимо, разом, чуєш, чесний отче!

Полковник вимовив уголос:

— Будемо разом, отче Єпіфанію, ти зрозумів?

Тоді священник уперше одвів від жахливого видива очі — полковник бачив, як вони враз дістали барви, була це барва сукровиці — і спитав:

— Ти показав їм таємний хід, полковнику?

Ніс мить мовчав, не дивлячись на отця, потім різко повернув голову і сказав:

— Я.

— Прокляне тебе народ.

— І тебе. Чей же стоїш разом зі мною.

Тоді Єпіфаній глянув на купи трупів, на людей, яких москалі дорізували, мов овець на бойні, тих людей, за яких він завше ревно молився. Бачив їхні муки й передсмертний жах, внутрішньо рвонувся, щоб стати серед людей і позбутися ганьби, що нависала над ним, та зрозумів, що страх сильніший за нього, що він не може добровільно піти на смерть, хіба би полковник штовхнув його у той кривавий содом, і просив Бога отець, щоб так сталося.

Та полковник зовсім не збирався цього робити, він хотів мати спільника в зраді й розумів, що Єпіфаній ставав тим спільником щосекунди, щохвилини, щогодини: людей убивали, прибивали на дошках цвяхами і кидали ті розп'яття в Сейм, винахідливіші кати споруджували над рікою плоти з шибеницями й пускали повішених по плаву; ординці й далі встромляли піки в животи жінкам, полоненим козакам відрізували носи і вуха, — усе це з кожною миттю відчувалося від Єпіфанія, стаючи потойбічним; священик знав уже, що його ніхто не зачепить, інстинктивний страх за своє життя відступив, а на місці страху зіяла ганебна порожнеча, яку він мусив заповнити виправданням свого існування; в ім'я чого стоїть свідком нечуваної збродні — хіба тільки заради свого життя, яке віднині буде погорджуване й нікому не потрібне?

Виправдання не знаходив, а на майдані почало чинитися страшніше за вчинене: ординці виводили з льохів жінок з дітьми; жінок убивали, а дітей несли до віцілої, чомусь іще не спаленої дерев'яної дзвіниці. Бузувіри вганяли сокири між дилинн्या, підважували їх, забивали клини, роблячи великі щілини довкола у дзвіниці, просували туди дитячі голівки аж по шийки, і коли зо два десятка діток уже увінчали жахливим вінцем дзвіницю, кати дружно вибили клини — дитячі ніжки задрігоніли у повітрі, створивши коло смерті, і тоді вдоволено потер руки Меншиков: він не чекав від своїх підлеглих аж такої вигадливості.

Та отець Єпіфаній і тепер не зрушився з місця: страх і кривда уже не напливали до душі — душа переповнилася. Він покірно опустив руки і думав: «На все воля Божа, а комусь треба жити на землі». І, думаючи це, зрозумів, що взяв на себе вічне ярмо і тавро зрадника... «Але чому — зрадника? — боронився іще. — Я не кинувся до отвору потаємного ходу, бо хіба задулив би його? Я не спробував рятувати дітей, бо все одно не врятував би і марно загинув. А жити комусь треба на землі... Бодай для того, щоб розповісти людям».

Думав так, та знав, що про побачене не писне й слова, бо за те не буде йому пощади ні від кого: можновладці жорстоко покарають, а люди питають: «Ти бачив це і не збожеволів? Ти бачив це і стояв без руху? Ти бачив це і не кинувся на допомогу? То як після цього ти можеш бути мужем, другом, батьком?»

Знав отець Єпіфаній, що віднині замовкне навіки.

Батурин горів. Горіли хати, палаци, церкви і людські трупи. Липкий сморід розносився зловістям по світу. Уцілів лише будинок страченого Мазепою генерального судді Кочубея, в якому за плату колишньої батькової зради залишилися живі й неушкоджені Кочубеїха з дочкою Мотрею. За наказом царя Меншиков їх пощадив.

Сіятельний князь оглядав полонених і наказував — кого стратити на місці, кого одвести до Глухова на муки. Були тут Чечель, генеральний осавул Гамалія, полтавський полковник Герцик. Не було лише Мазеপিного небожа — полковника Андрія Войнаровського. І це згірчувало князеве вдоволення прожитим у битві днем.

Полковник Ніс торкнувся долонею рамена отця Єпіфанія, але той стояв каменем, очі його були скляні, немов у мертвого, він дивився неблимно на полковника, ніби побачив його вперше.

— Хто ти? — спитав.

— Як то — хто? Полковник Ніс...

— Не знаю тебе...

— Здурів! — жажнувся полковник. Він штовхнув Єпіфанія в спину й повів його до будинку Кочубея, немов бранця.

ЗМІСТ

АРМАГЕДДОН	5
Розділ перший	5
Розділ другий	15
Розділ третій	27
Розділ четвертий	42
Розділ п'ятий	50
Розділ шостий	60
СЕРЕД КАРЛИКІВ	73
Розділ сьомий	73
Розділ восьмий	88
Розділ дев'ятий	98
Розділ десятий	111
Розділ одинадцятий	120
Розділ дванадцятий	134
Розділ тринадцятий	146
ДОРОГА ДО ХРАМУ	155
Розділ чотирнадцятий	155
Розділ п'ятнадцятий	162
Розділ шістнадцятий	173
Розділ сімнадцятий	183
Розділ вісімнадцятий	192
Розділ дев'ятнадцятий	201
Розділ двадцятий	211
Примітки. <i>Василь Ґабор</i>	217